

ZEMAŞERİ, FAHREDDİN RÂZİ VE ELMALILI HAMDİ YAZIR'IN "ŞEFAAT" KONUSUYLA İLGİLİ ÂYETLERE MÜŞKİLÜ'L-KUR'ÂN İLMİ AÇISINDAN YAKLAŞIMLARI*

Abdurrahman NURSAÇAN^a

Lütfullah CEBECİ^b

Öz

Âhirette şefaate meselesi, İslam âlimleri arasında geçmiş zamanlardan günümüze değin çokça tartışılan bir konu olmuştur. İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in mahşerin o dehşetli bekleyişinin içinde, insanların hesaba çekilmesini başlatmak ve ümmetinden günahkâr mü'minlerin affedilmesi ve cennetteki derecelerini yükseltmek maksadıyla Allah katında şefaate edeceği, kâfirler için ise şefaatin olmayacağı konusunda fikir birliği içindedirler. Fakat bazı âlimler konuyla ilgili âyet ve hadislerden hareketle ve mensubu oldukları mezheplerinin de tesiri altında kalarak şefaati kısmen kabul etmiş, kimileri ise reddetmiştir. Konuyla ilgili olarak Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi Mu'tezile mezhebine mensup müfessirler, Kur'an'ı Kerim'de şefaati haber veren âyetlerde şefaatin mü'min olarak ölenler için geçerli olacağı, büyük günah işleyip de tövbe etmeden ölenlerin şefaatten uzak kalacakları görüşündedirler. Ancak Ehl-i Sünnet anlayışına sahip Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) ve Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1361/1942) gibi müfessirlere göre ise azabı hak etmiş büyük günah sahibi mü'minler için şefaate olacaktır. İşte bu makalede, Kur'an'ı Kerim'de şefaate ilgili olan âyetlere Zemahşerî, Fahreddin Râzî ve Elmalılı'nın Müşkilü'l-Kur'an ilmi açısından bakışlarını ele alıp âyetler hakkında ortaya koydukları düşüncelerini birbirleriyle mukayese etme gayretinde olacaktır. Şefaate ilgili âyetleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirip âyetler arasında bir müşkilliğin söz konusu olup olmadığını incelemek ve seçtiğimiz üç müfessirin bu âyetlerle ilgili olarak yaptıkları yorumları karşılaştırmak, bu çalışmanın problemini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Tefsir, Tenâkuz, Müşkil, Müşkilü'l-Kur'an.

* Bu makale, birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında yürüttüğü "Zemahşerî'nin Keşşâf, Fahrüddin Er-Râzî'nin Tefsiri Kebîr ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın Hak Dini Kur'an Dili Tefsirlerinin Müşkilü'l-Kur'an Açısından Değerlendirilmesi" adlı doktora tezinden üretilmiştir.

^a Doktora Öğrencisi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tefsir Ana Bilim Dalı, abdurrahmannursacan@gmail.com

^b Prof. Dr., Kayseri Üniversitesi, Develi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri, Tefsir Anabilim Dalı, lcebeci@erciyes.edu.tr

Makale Geliş Tarihi: 06.05.2024, Makale Kabul Tarihi: 14.06.2024

ZAMAKHSHARÎ, FAKHRUDDIN AL-RAZI AND ELMALILI HAMDÎ YAZIR'S APPROACHES TO THE VERSES RELATED TO THE SUBJECT OF "INTERCESSION" IN TERMS OF MUSHKİL AL-QUR'AN SCIENCE

Abstract

The issue of intercession in the afterlife has been a widely discussed topic among Islamic scholars from past times to the present. Most of the Islamic scholars, They are in agreement that the Prophet will intercede in the presence of Allah during that terrifying wait for the apocalypse in order to initiate the reckoning of people and to forgive the sinful believers from his ummah and raise their degrees in heaven, but there will be no intercession for the unbelievers. However, some scholars partially accepted intercession, based on the verses and hadiths on the subject and under the influence of the sects they belonged to, while others did not accept intercession at all. Regarding the subject, commentators belonging to the Mu'tazila sect, such as Zamakhshari (d. 538/1144), are of the opinion that in the verses informing about intercession in the Holy Qur'an, intercession will be valid for those who die as believers, and those who commit major sins and die without repenting will be away from intercession. However, according to commentators such as Fahreddin Râzî (d. 606/1210) and Elmalılı Hamdî Yazır (d. 1361/1942), who have the understanding of Ahl as-Sunnah, there will be intercession for believers who commit major sins and deserve to be punished. In this article, we will try to discuss the views of Zamakhshari, Fahreddin Râzî and Elmalılı on the verses related to intercession in the Holy Qur'an in terms of Müşkilü'l-Qur'an science and compare their thoughts about the verses with each other. Evaluating the verses about intercession from a holistic perspective, examining whether there is a difficulty between the verses, and comparing the comments made by the three commentators we chose regarding these verses constitute the basis of our research topic.

Keywords: Qur'an, Tafsir, Contradiction, The Mushkil, The Mushkil al-Qur'an.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm'de zikredilen şefaate ilgili âyetleri incelemeden önce şefaatin sözlük ve terim anlamlarına kısaca temas edilecektir: Şefaât, "bir günahkârın affını talep etmesi, başka bir kimseden yardım istemesi gibi anlamlara gelmektedir" (Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn, 1993, ss. 143-144). Sözlükte "tek olan bir şeyi benzeriyle veya dengiyle çift hale getirmek; birinin önüne düşüp işini görmeye çalışmak, işinin görülmesi için birinin aracılığını istemek" manasındaki "şef'" kökünden türeyen şefaât, "Suçsuz bir kişinin, bir suçlunun suçunun bağışlanması veya dileğinin yerine getirilmesi için aracılık etmesi" anlamına gelir (Alıcı, 2010, s. 411; er-Râgıb el-İsfahânî, 1982, s. 266). Şefaât genel anlamda birinden, başkası hakkında kesinleşmiş bir zararın kaldırılması veya bir hayrın gerçekleşmesi için talepte bulunma olarak tanımlanabilmektedir (Düzenli, 2008, s. 44). Şefaât kelimesi daha çok mertebeye üstün olanın kendisinden aşağıda olan bir kişiyle bir araya gelmesi anlamında da kullanılmaktadır (Bayram, 2021, s. 190; er-Râgıb el-İsfahânî, 1982, ss. 456-457).

Şefaât kelimesi terim olarak "kıyamet gününde peygamberlerin ve kendilerine izin verilen sâlih kulların günahkâr Mü'minlerin bağışlanması için Allah katında niyazda bulunması" manasında kullanılır. "Şâfi' " ve "şefî' ", "aracılık eden, şefaatte bulunan" demektir (Alıcı, 2010, s. 411; el-Cevherî, 1998, c. II, 558) . Şefaât kavramının tek anlamındaki "vetr" kelimesinin mukabili olup "çift" manasında kullanılan şef' kelimesinden türediğini söyleyen Kâdî Abdülcebbar burada ihtiyaç sahibinin, şefaât eden

kişi ile birlikte adeta bir çift oluşturmasının göz önüne alındığını belirtir. Istilahî bağlamda ise onun; kişinin başka birine fayda sağlaması ya da ondan zararı gidermesi manasına geldiğini söyler. Bunun için şâfi` (şefaate eden), meşfû` leh (kendisi için şefaate istenen), meşfû` fih (şefaate konu günah) ve meşfû` ileyh (kendisinden şefaate talep edilen) gibi unsurlara ihtiyaç olduğunu belirtir (Abdülcebbar, 1965, s. 688; Bayram, 2021, s. 190; Düzenli, 2008, ss. 53-54).

Bu hususta İslam âlimleri iki farklı görüş ortaya koymuşlardır: Ehl-i Sünnet inancına mensup olanların önderliğini yaptığı bir gurup, ahirette şefaatin var olduğu, Hz. Peygamber'e bu yetkinin verildiği, dolayısıyla Hz. Peygamber'in günahkâr müslümanlara şefaateçi olacağı görüşündedir. Mu'tezile mezhebine mensup olanların çoğunluğunu oluşturduğu bir grup ise, bu manada şefaatin olmadığını söylemektedir.

İslam mezhepleri arasında şefaate konusundaki bu iki farklı görüşün ortaya çıkmasının nedeni Kur'an-ı Kerim'de hem şefaatin olduğuna işaret eden hem de şefaatin olmadığına işaret eden ayet-i kerimelerin ve ayrıca şefaatin olacağına dair birçok hadis-i şerifin bulunmasıdır. Dolayısıyla bu konudaki âyetler arasında ilk bakışta bir müşkil göze çarpmaktadır. Dolayısıyla ilgili ayetler açısından, tefsir usulünün teknik terimi ile bir Müşkilü'l-Kur'an bulunmaktadır. Buradaki müşkillik aynı konuda ilk bakışta birbirine zıt gibi görünen âyetlerin var olmasıdır. Ancak, Kur'an-ı Kerim Allah kelâmı olduğu için, gerçek anlamda birbirleriyle çelişen ayetlerin bulunması kesinlikle söz konusu olamaz. Nitekim "Onlar hâlâ Kur'an'ı gereği gibi düşünüp anlamaya çalışmazlar mı? Eğer o Allah'tan başkası tarafından indirilmiş olsaydı mutlaka onda birçok çelişkiler bulurlardı" (en-Nisa 4/82) ayeti bu gerçeği açık bir şekilde dile getirmiştir. Allah Teâlâ her şeyi bilen ve hikmet sahibi olduğu için onun sözü olan Kur'an-ı Kerim'de çelişki olamaz. Çünkü çelişki, bilgisi ve hikmeti olmayanların sözünde olabilir. Cerrahoğlu, âyetlere yüzeysel bakanların, bilgisizliklerinden dolayı bazı ayetler arasında teâruz ve tenâkuzlar bulunduğu vehmine düştüklerini, onların bu vehimlerinin bu âyetler üzerinde derinlemesine bakış açısıyla birçok âlim tarafından yapılan açıklamalarla giderildiğini belirtmiştir (Cerrahoğlu, 1993, s. 179). Fakat müfessirlerden her biri kendi görüşüne göre yorumlar yaparak müşkilliği giderir. Dolayısıyla kimi müfessirler birbirine zıt gibi görünen ayetlerin bir tarafını temel alıp karşı taraftaki ayetleri te'vil ederek problemi çözmeye çalışır kimi müfessirler de karşı taraftaki ayetleri temel alıp bu taraftaki ayetleri te'vil ederek problemi çözmeye çalışır.

Bu çalışmanın amacı, Mu'tezile mezhebine mensup bir müfessir olan Zemahşerî'nin *Keşşâf* adlı tefsirinde, Ehl-i Sünnet mezhebine mensup olan Fahreddin Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr'inde* ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın *Hak Dini Kur'an Dili* adlı tefsirinde Kur'an-ı Kerim'de şefaate ilgili olarak zikredilen bu iki tür âyetlere Müşkilü'l-Kur'an ilmi açısından bakışlarını ele alıp bu husustaki yorumlarını değerlendirmektir. Ayrıca bu müşkilliğe bakışlarının nasıl olduğunu inceleyip birbirine benzeyen ve birbirinden farklı olan yönlerini ortaya koymaya çalışacağız.

Âhiretteki şefaatin sadece peygamberlere ait olacağını iddia eden görüşler olmakla birlikte, Hadis-i şeriflerde şefaate konusunda Hz. Peygamber olmak üzere bütün peygamberlerin, salihlerin ve meleklerin büyük günah işleyen Mü'minlere şefaate edecekleri bildirildiği için Ehl-i Sünnet âlimleri, Allah katında yüksek derecelerde eden sahâbîlerin, sıddıkların, âlimlerin, şehitlerin, velîlerin, sâlihlerin ve müttakî Mü'minlerin şefaate etme konusunda yetkili olacakları görüşündedir. Bu kimselerin şefaate etme

yetkileri Allah katındaki derecelerine göre farklı olacaktır. Hz. Peygamber, derecesi en yüksek olan kişi olduğu için en büyük şefaât yetkisine sahip olacak kimsedir (el-Buhârî, 2001, s. 24; Müslim, 1954, s. 302; Yavuz, 2010, s. 412). Şefaât konusunda Hz. Peygamber'den gelen pek çok hadis-i şerif İslâm âlimlerince delil kabul edilmiştir. Bu hadislerin tamamına yer vermeyip sadece büyük günah sahibine Hz. Peygamber'in şefaât edeceğine dair hadislere değineceğiz. Hz. Peygamber'in "Şefaâtım, (kıyâmet gününde) ümmetimden büyük günah sahipleri içindir" hadisi bu konuda en çok bilinen hadislerdendir (İbn Mâce, 1992, blm. Zühhd, 37; Süleyman bin el-Eşâ's, 1992, s. Sünne, 21; Tirmizî, 1992, blm. Kıyâme, 11). Ehl-i Sünnet, şefaatin varlığı ve büyük günah işleyenlere Hz. Peygamber'in şefaât edeceğine dair bu hadisi delil getirmiştir. Mu'tezile ise bu hadise itiraz ederek hadisin haberi vâhid olduğunu ve i'tikâdî konularda da kesin bilgi ifade etmeyen, zan ifade eden bir hadise tutunmanın doğru olmadığını söylemiştir. Doğru olsa bile büyük günahattan tevbe etmeleri şartıyla bu şefaât geçerli olabilir görüşünü ileri sürmüştür (Abdülcebbâr, 1965, ss. 690-691; s. 51; Narol, 2015, s. 180).

Ehl-i Sünnet, "Her peygamberin kabul edilen bir duası vardır. Bütün peygamberler, bu dünyada isteyeceklerini istediler. Ama ben, ümmetime şefaât olmak üzere, isteğimi kıyâmet gününe sakladım. Ümmetimden Allah'a hiçbir şeyi şirk koşmadan ölen herkes, İnşâallah benim şefaâtime nail olacaktır" (el-Buhârî, 2001, blm. Tevhid, 31; Müslim, 1954, blm. İman, 86) hadisini de delil olarak kullanmaktadır.

Çoğunluğu Ehl-i Sünnet inancına mensup olmak üzere İslâm âlimleri, Hz. Peygamber'in mahşerdeki çok uzun sürecek bekleme sıkıntısı çekecek insanların hesaba çekilmelerinin başlamasını sağlamak, ayrıca Mü'minlerin cennetteki derecelerini yükseltmek ve küçük veya büyük günah işlemiş Müslümanlar için Allah katında şefaât edileceği, ancak kâfirlere şefaât edilmeyeceği konusunda görüş birliği sağlamışlardır (Abdülcebbâr, 1965, s. 688). Mu'tezile'ye bağlı âlimler ise, Kur'ân-ı Kerîm'de bildirilen şefaatin Mü'min olarak ölenleri içine alacağı, büyük günah işleyip te tövbe etmeden ölen Mü'minlerin fâsık olup şefaate nail olamayacakları ve Allah'ın razı olduğu ve şefaât edilmeye layık Mü'minlere, sevap ve derecelerinin artırılması açısından şefaât edileceği görüşündedirler (Abdülcebbâr, 1965, ss. 687-690; Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer, 1991, s. 239; Yavuz, 2010, ss. 412-414). Bazı âlimler ise ahirette şefaatin olacağını hiçbir şekilde kabul etmemektedir. İslâm âlimleri arasında küçük veya büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen Müslümanlar için şefaatin mümkün olup olmayacağı ile ilgili süregelen bir tartışma vardır.

Kur'ân-ı Kerîm'de şefaâtle ilgili âyetlere bakıldığında, bazı âyet-i kerîmelere şefaatin sadece Allah'ın izniyle gerçekleşeceği ve Allah izin vermedikçe ahirette hiçbir kimsenin şefaât etmesinin söz konusu olamayacağı haber verilmektedir. Bazı âyetlerde de genel olarak şefaatin olmayacağından söz edilmektedir. Dolayısıyla bu konudaki âyetler arasında ilk bakışta bir müşkil göze çarpmakta olup Kur'ân âyetleri arasında bir tezatlığın olması da mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyet-i kerîmelere bakıldığında Allah Teâlâ'nın izin verdiği kişi ya da kişilerin ahirette şefaât etmesinden bahsedilirken, bazı âyet-i kerîmelere göre ise ahirette hiç kimsenin şefaât etmesinin mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır. Şefaatin reddedildiği âyetlere bakıldığı zaman, o âyetlerin Mekkeli müşriklerin putların şefaât edici oluşlarına inanışlarını ve kâfirler için söz konusu olan şefaât anlayışlarını reddetmek için geldiği görülür.

Zemahşerî ve tefsiri “*el-Keşşâf*”, Fahreddin Râzî ve tefsiri “*Tefsîr-i Kebîr*”, Elmalılı Hamdi Yazır ve tefsiri “*Hak Dini Kur’ân Dili*” üzerine pek çok araştırma yapılmış, bir çok kitap, makale ve tez yazılmıştır. Ancak bu üç müfessirimizin şefaathat konusundaki görüşlerini konu edinen pek az çalışmanın olması ve onların şefaathatle ilgili görüşlerini mukayese eden bir çalışmanın olmayışı bu alanda bir araştırma yapmaya yöneltmiştir.

Zemahşerî’nin, Fahreddin Râzî’nin şefaathat ile ilgili görüşlerini konu edinen pek çok çalışma mevcut olmakla birlikte Elmalılı Hamdi Yazır’ın şefaathatle ilgili görüşlerini inceleyen bir araştırmaya rastlamadık. Ortaya konulmaya gayret edilen bu çalışma, bu üç müfessirin şefaathatle ilgili âyetlere Müşkilü’l-Kur’ân ilmi açısından yaklaşımlarını ele alıp mukayese etmeyi amaçladığı için diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir.

A. ÂHİRETTE ŞEFAATHATIN VARLIĞINA DELİL OLARAK GÖRÜLEN ÂYETLER

“يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُشْفَعُونَ إِلَّا لِمَنْ أَرَادَ وَهُمْ مِنْ حَشِيَّتِهِ مُشْفِقُونَ” *Allah, o (peygamberleri) geleceğini de, geçmişini de bilir. Onlar ancak Allah’ın razı olduğu kimselere şefaathat edebilirler. Hepsini de O’na duydukları derin korku ve saygı sebebiyle tir tir titrerler*” (el-Enbiya 21/28) âyetinde Allah’ın razı olduğu kimselere şefaathat edilebileceğinden bahsedilmektedir. Mu’tezilî bir âlim olan Zemahşerî, şefaathatle ilgili olan âyetleri mezhebinin va’d ve va’id prensibine göre yorumlayarak Kur’ân’ı Kerim’de bildirilen şefaathatın, mü’min olarak ölenleri kapsadığı ve büyük günah işleyenlerin tövbe etmeden öldükleri takdirde şefaathat mahrum kalacakları görüşünde olup şefaathati tamamen kabul etmese de kısmen kabul etmektedir. Zemahşerî bu âyeti yorumlarken, iradelerine hâkim olan, hal ve durumlarına dikkat edip vakitlerini güzel işlerle değerlendiren kimselere değinir. Bu bahsedilen kimselerin durum ve hallerine çekidüzen verip güzel işler yapmaları sonucunda, sadece Allah’ın razı olduğu ve şefaathat edilmeye layık olan kimselere, sevabının artırılması yönünden şefaathat edeceklerini söyleyerek şefaathati tamamen reddetmeyip kısmen kabul etmektedir (Zemahşerî, 1935, c. III, 9).

Ehl-i Sünnet görüşüne mensup bir müfessir olan Râzî, şefaathat konusunda “Ümmet-i Muhammed’in, âhirette Hz. Muhammed’in şefaathat etme hakkı olduğu konusunda görüş birliğine vardığını”, Allah Teâlâ’nın: “*Rabbinin seni bir makam-ı Mahmud’a göndereceğini ümit et*” (el-İsrâ 17/79) âyeti ile, “*Rabb’in sana öyle verecek ki sen de (O’nun verdiği) razı (memnun) olacaksın*” (Duhâ 93/5) âyetinin şefaathata hamledildiğini belirtir. Râzî bu âyeti tefsir ederken öncelikle Mu’tezile’nin âyetteki: “*Bunlar, O’nun rızasına ermiş olandan başkası hakkında şefaathat etmezler*” ifadesini delil sayarak, ahiretteki şefaathatın büyük günah sahipleri için olmayacağını, çünkü büyük günah sahipleri hakkında, “*Allah’ın rızasına ermiş kimseler*” denilemeyeceğini söylediklerini nakleder. Râzî daha sonra onların bu sözlerine cevaben İbn Abbâs (ö. 68/687-688) (r.a.) ve Dahhâk (ö. 105/723)’ın, âyetteki bu ifadeye “*lâ ilâhe illâ Allah diyen kimselerden başkasına şefaathat etmezler*” anlamını verdiklerini bildirdikten sonra bu âyetin, şefaathatın büyük günah sahibi için olacağı hususunda Ehl-i Sünnetin en kuvvetli delillerinden olduğunu ifade eder (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. VIII, 149).

Ehl-i Sünnet mezhebine mensup diğer bir müfessir olan Elmalılı ise bu âyetin tefsirinde “*Allah’ın, onların önlerindeki de, arkalarındaki de yani yaptıklarını ve yapacaklarını bildiğini ve Allah’ın razı*

olduğu kimseden başkasına şefaât edilemeyeceğini ifade etmiş ve bu âyet kapsamında şefaât konusunda detaylı bir açıklama yapmamıştır" (Yazır, 2012, c. IV, s. 111).

Allah'ın izni ile şefaatin gerçekleşeceğini haber veren bir diğer âyet ise Sebe' sûresi 23. âyetidir: لَا تَنْفَعُ الشَّفَاعَةُ عِنْدَهُ إِلَّا لِمَنْ أَذِنَ لَهُ "Allah'ın huzurunda, O'nun izin verdiği kişi hakkında ve yine O'nun izin verdiği kişi tarafından yapılmadıkça şefaât de hiçbir fayda vermez" (es-Sebe' 34/23).

Zemahşerî bu âyetteki şefaatin, şefaât etmesine izin verilenler hakkında olabileceği veya şefaatin şefaât edilmesine izin verilenlere yarar sağlayacağını ve Allah tarafından izin verilen kişilerin ancak şefaât edebileceğini söyler. Ona göre bu âyetle birlikte, müşriklerin putlarının Allah katında onlara şefaâtçi olacağı (Yunus 10/18) iddiaları yalanlanmış olmaktadır. Zemahşerî, müşriklerin ilahlaştırdıkları şeylerin zerre kadar bir güce sahip olmadığı, şefaât yetkisinin ancak Allah Teâlâ'dan ahit almış (Meryem 19/87), konuşmasından Allah'ın razı olacağı (Tâhâ 20/109), doğruyu söyleyecek (en-Nebe' 78/38) ve kesin bilgiyle gerçeğe şahitlik edecek olanlara verileceği (ez-Zuhruf 43/86) görüşündedir. O, ancak Allah korkusuyla en üst düzeyde dikkatli yaşayan (el-Enbiyâ 21/28) ve Allah'ın razı olduğu kişilere şefaât edilebileceği görüşündedir (Zemahşerî, 1935, c. III, 258).

Fahreddin Râzî, "Allah'ın huzurunda, O'nun izin verdiği kişi hakkında ve yine O'nun izin verdiği kişi tarafından yapılmadıkça şefaatte hiçbir fayda vermez"(es-Sebe' 34/23) âyetini yorumlarken müşriklerin, "Bu (putlar), bizim Allah katındaki şefaâtçilerimizdir" (Yunus 10/18) dediklerini, ancak Yüce Allah'ın, müşriklerin düşüncelerinin yanlış olduğunu ortaya koymak için, bu âyet ile katında kendisine izin verdiği kimselerden başkasının şefaatinin fayda vermeyeceğini bildirdiğini söylemiştir (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. IX, 225).

Elmalılı Hamdi Yazır ise, "Allah'ın huzurunda, O'nun izin verdiği kişiler lehinde ve yine O'nun izin verdiği kişi tarafından yapılmadıkça şefaât hiçbir fayda vermez" (es-Sebe' 34/23) âyetiyle ilgili olarak mahşer de, dehşet, korku ve heyecan içinde uzun bir süre beklendikten sonra, sonunda kalplerinden korku ve dehşet giderildiği, şefaât izni çıktığı zaman, önce Makam-ı Mahmud'da Hz. Muhammed, sonra sahip oldukları derecelere göre diğer peygamberler, salihler ve meleklerle, şefaât bekleyenlerin Allah Teâlâ şefaatinizi kabul etti mi diye soracaklarını, şefaâtçıların da bu soruya cevap olmak üzere hakkı söyleyeceklerini ve sadece Allah'ın razı olduğu mü'minlere şefaât edeceklerini ve kâfirlere şefaât edilmeyeceğini söyler (Yazır, 2012, c. IV, 618).

Yapılan değerlendirmeler sonucunda bu âyetle ilgili olarak yapmış oldukları yorumlarla, Mu'tezile mezhebine mensup olsa da Zemahşerî'nin, Ehl-i Sünnet anlayışına sahip olan Râzî ve Elmalılı ile aynı görüşte olduğunu tesbit ettik.

Allah'ın izni ile şefaatin gerçekleşeceğini haber veren bir diğer âyet ise Necm sûresi 26. âyet-i kerîmesidir: وَكَمْ مِنْ مَلَكٍ فِي السَّمَوَاتِ لَا تُغْنِي شَفَاعَتُهُمْ شَيْئًا إِلَّا مِنْ بَعْدِ أَنْ يَأْذَنَ اللَّهُ لِمَنْ يَشَاءُ وَيَرْضَى "Göklerde nice melekler vardır ki; onların şefaâtleri, Allah'ın şefaât edilmesini dilediği ve razı olduğu kullarının haricinde kimseye fayda sağlamaz" (en-Necm 53/26). Zemahşerî, bu âyetle ilgili olarak göklerde nice meleklerin var olduğunu, ancak şefaâtlerinin kâr etmeyeceğini ifade eder. Zemahşerî, "ancak Allah Teâlâ, dilediği yani razı olduğu kimseler için izin verdikten sonra şefaât gerçekleşir" diyerek şefaât yetkisinin son derece kısıtlı olduğunu

söyler (Zemahşerî, 1935, c. IV, 40). Zemahşerî, “son derece iyi olmalarına, çokluklarına, Allah’a manen yakın olmalarına, semâvâtın kendileriyle dolup taşmasına rağmen melekler bile, hep birlikte bir kimseye şefaatteler bile bu şefaatin o kişiyi hiçbir tehlikeden koruyamayacağı ve ona bir yararının olmayacağını ifade eder. Ona göre Yüce Allah izin verdikten sonra, şefaatt edilmesini istediği, razı olduğu ve buna ehil gördüğü kimseye bu şefaatt ancak yarar sağlayabilir. Zemahşerî, “Nasıl olur da putlar, Allah huzurunda kendilerine tapanlara şefaatt edebilir?” şeklindeki bir soru ile sözlerini tamamlar” (Zemahşerî, 1935, c. I, 67).

Râzî, “Göklerde nice melekler vardır ki; onların şefaattleri, Allah’ın şefaatt edilmesini dilediği ve razı olduğu kullarının haricinde kimseye fayda sağlamaz” (en-Necm 53/26) âyetinde yer alan “Onların şefaattleri” ifadesiyle onların putlarının kendilerine şefaattçi olacağı şeklindeki düşüncelerinin yanlışlığının ve bozukluğunun ortaya konulduğunu belirtir. Râzî’ye göre bu putlar, cansız varlıklar olup, cinslerinin en aşağı mertebelerinde buldukları için zayıf, önemsiz, adi ve seviyeleri de düşüktür. Melekler ise, cinslerinin en kıymetlileridirler ve üstelik bunlar, göklerin en üstünlerindedirler. Râzî, bu özelliklere sahip olan meleklerin bile şefaattleri kabul olunamayacağına göre, cansız varlıklar olan putların şefaati nasıl kabul edilebilir?” (Fahredden er-Râzî, 2005, c. X, 288) şeklinde bir yorum yapmıştır.

Râzî, Cenâb-ı Hak, “Allah katında, O’nun izni olması müstesna, kim şefaattçi olabilir” (el-Bakara 2/252) buyurmuş ve böylece O’nun izni olmadan şefaatin imkânsız olduğunu; “Onlar için, Allah’tan başka ne bir dost, ne bir şefaattçi vardır” (el-En’âm 6/51) buyurarak, hiçbir şefaattçinin olmadığını haber vermiş; ancak bu âyette ise onların şefaatinin yarar sağlamayacağını bildirmiştir. Dolayısıyla Yüce Allah onların, “Bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye onlara ibadet ediyoruz” (ez-Zümer 39/3) dediklerini de aktarmıştır. Râzî, âyette müşriklerin, putların kendilerine Allah’ın yakın kulları olarak şefaatt edecekleri ve kendilerine faydalı olacakları iddialarının reddedilmesinin büyük bir manayı ifade ettiğini belirtir. Ona göre işte bundan dolayı Cenâb-ı Hak, “Onların şefaattleri bile hiçbir şeye yaramaz” (en-Necm 53/26) buyurmuştur. Râzî, bu âyetteki şefaatin yarar sağlamasının, Allah Teâlâ’nın, “Bu işin, O’nun izin vermesinden sonra olması müstesna” ifadesi ile ortaya konulmuş olduğunu belirtir. Râzî, dolayısıyla Yüce Allah önce, “Onların şefaattleri bile hiçbir şeye yaramaz” deyip te daha sonra, “Bu işin, O’nun izin vermesinden sonra olması müstesnâ...” buyurunca, bunun mânâsının, “Bu şefaatt, bu şartla fayda verir...” şeklinde olacağını ve böylece şefaatt müjdesinin gerçekleşmiş olduğunu ifade eder (Fahredden er-Râzî, 2005, c. X, 289).

Râzî, bu âyetin tefsiri sadedinde, “Allah’ın izni olmaksızın, O’nun yanında kim şefaatt edebilir?” (el-Bakara 2/256) ifadesi ile şefaatin hiç olmayacağı ve kabul edilmeyeceği manasının kastedilmemiş olduğunu, çünkü bu ifadelerin, müşriklerin bu konudaki düşüncelerine bir reddiye olduğunu ve bununla ancak, “Onlar, ancak Allah’ın dilediği kimselere izin vermesinden sonra kıyamette konuşabilirler...” (en-Nebe 78/38) ifadesinde olduğu gibi, “Allah’ın yüceliği ve hiç kimsenin Allah’ın nezdinde konuşamayacağını anlatılmak istendiğini ifade ettiği gibi, burada da Allah’ın izni olmaksızın hiç kimsenin şefaatt edemeyeceğini söyler” (Fahredden er-Râzî, 2005, c. X, 290).

Râzî, Ehl-i Sünnet âlimlerinin bu hususta müşriklerin putlar için, kendilerinin Allah katındaki şefaattçileri olduğunu, yine putların Allah katında kendilerine Allah’ın iznine gerek kalmaksızın şefaatt edeceklerini iddia ettiklerini belirttiklerini, işte bundan dolayı Allah Teâlâ’nın onların bu iddiasını, “O’nun izni olmadıkça O’nun katında şefaatt edecek kim imiş?” (el-Bakara 2/256) ifadesiyle reddetmiş

olduğunu düşündüklerini nakleder. Râzî, Ehl-i Sünnet âlimlerinin bunun üzerine Yüce Allah'ın, zâlimlerin samimi bir yakınlarının ve sözü dinlenen bir şefaâtçilerinin olmadığını bildirerek böyle bir itaati imkânsız hale getirdiğini düşündüklerini söyler (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. X, 290).

Elmalılı, "Göklerde nice melekler vardır ki; onların şefaâtleri, Allah'ın şefaât edilmesini dilediği ve razı olduğu kullarının haricinde kimseye fayda sağlamaz" (en-Necm 53/26) âyetini izah ederken, "göklerde nice meleklerin olduğunu, müşriklerin putları melek, melekleri de Allah'ın kızları olarak kabul ederek onların resimlerini yapıp takmakla meleklerin kuvvetlerine yaklaşmanın mümkün olacağı ve bu vesile ile şefaâtlerine ulaşılabilceği kanaatinde bulduklarını belirtir" (Yazır, 2012, c. V, s. 273). Elmalılı'ya göre bundan dolayı özellikle bir önceki âyette onların zanlarının yanlışlığı ortaya konulmak için dünya ve ahiretin Allah'ın olduğu ifade ediliyor. Elmalılı, göklerde çokça melek olsa da şefaâtlerinin hiç bir işe yaramayacağını, Allah'ın izni olmadan şefaât etme hadlerinin imkânsız olduğunu, ancak bu şekilde şefaât edecekleri düşünülse bile bu şefaâtin yine de o müşriklere bir yarar sağlamayacağını ifade eder. Elmalılı, ancak Allah Teâlâ kim için diler ve kimden razı olursa bu şefaâtin O izin verdikten sonra yararı olacağı ayrıca bu mananın, şefaât edecek kimseler ve şefaât edilecek kimseler hakkında geçerli olacağı görüşündedir. Elmalılı'ya göre nihayetinde rızası aranacak yegâne mabud Allah'tır, melekler değildir, meleklerin bile şefaati böyle iken putların şefaati hiç beklenmez (Yazır, 2012, c. V, s. 273).

B. ÂHİRETTE ŞEFAATİN VAR OLMADIĞINA DELİL OLARAK GÖRÜLEN ÂYETLER

وَأَنْتُمْ لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ

"Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara 2/48) Bakara sûresi 48. âyetinde âhirette şefaâtin olmayacağı haber verilmektedir. Mu'tezile mezhebine mensup bir âlim olan Zemahşerî, "Ve öyle bir günden sakının ki, o gün kimsenin kimseye faydası olmaz; kimsenin şefaati kabul edilmez, kimseden bedel alınmaz; hasılı, hiç kimseye yardım edilmez" (el-Bakara 2/48) âyet-i kerîmesinin tefsirinde şefaât konusuna değinmiş نَفْسٌ ve شَيْئًا kelimelerinin nekre olmasının, âyete "hiçbir kimse hiçbir şeye sahip olamaz" manası kattığını; böylece şefaât konusunda bütün istek ve beklentilerinin boşa çıkarılmakta, ümitlerinin tamamen kesilmekte olduğunu söylemiştir. O, "Kimseden fidye kabul edilmez, hiç kimseye şefaât fayda vermez" (el-Bakara 2/123) âyetinde de durumun aynı olduğunu belirtir. Zemahşerî, bu âyetin sebebi nüzûlü hakkında yahudilerin, peygamberlerinin kendilerine şefaât edeceğini iddia ettiklerini, ancak bu âyetle bu umutlarının kırılmak istendiğini ifade eder (Zemahşerî, 1935, c. I, 67).

Zemahşerî, fengale yöntemini tefsirinde sıkça kullanmıştır. Fengale yöntemi ile daha önce akla gelen veya gelmesi muhtemel olan sorular sorularak okuyucuda merak uyandırılmakta ve sorulan sorunun cevabını öğrenme isteği oluşturulmaktadır (Abdülcebâr, 2023, s. 279). Zemahşerî, fengale yöntemini kullanarak; "Şayet burada günahkârlar için şefaâtin kabul edilmeyeceğine delil var mıdır?" diye bir soru sormuş ve bu soruya da âyette umumî bir olumsuzlama olduğunu, burada başkasının bir başkası adına iş yapamayacağını ve hiç kimsenin şefaâtinin mümkün olmayacağı şeklinde bir cevap vermiştir" (Gengil, 2021, ss. 11-12). Ona göre bu âyetten günahkârlara şefaâtin olmayacağı çıkarılmaktadır. Müfessirimiz, şayet مِنْهَا شَيْئًا ve لَا يُقْبَلُ مِنْهَا kelimesindeki zamirin hangi kişiye işaret ediyor?" diye bir

soru sorulacak olursa bu soruya, “kendisi için şefaatin kabul edilmeyeceği ikinci kişiye, yani günahkâra, kendisinden fidye kabul edilmeyecek olan kişiye işaret eder” cevabını vermiştir. Ona göre, “ondan şefaah kabul edilmez” ifadesi, “eğer kendisine şefaah edecek bir şefaahçı getirecek olursa, bu ondan kabul edilmez” manasına gelir. Zemahşerî, fakat zamirin ilk kişiye delâlet etmesinin de mümkün olduğunu; o zaman anlamın, “eğer o kişi diğereine şefaah edecek olsa, şefaati kabul edilmez, hatta hiçbir şey kabul edilmez, onun için fidye verecek olsa o da kabul edilmez” olacağını belirtir (Zemahşerî, 1935, c. I, 67).

Zemahşerî, şefaahçinin olmayacağı âyette ifade buyrulunca maksadın ifade edilmiş olduğunu, ancak âyette geçen bu itâat sıfatının ve onun bulunmadığını belirtmenin anlamının ne olduğuna gelince, itâat kavramının âyette geçmesinin çok önemli bir manası olduğuna dikkat çeker. Çünkü sıfat, vasfedilene olmadan mevcut olmaz. Zemahşerî, buna göre âyetin anlamının; “Herhangi bir şefaahçı yokken şefaah nasıl olacak ki!? şeklinde değerlendirilmesinin gerekli olduğunu ve Allah için bu durumun aksinin düşünülmemeyeceğini belirtir.” Zemahşerî, bu âyeti ve “*Ey iman edenler! Kendisinde artık alış-veriş, dostluk ve şefaah bulunmayan gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan hayır yolunda harcayın. Gerçekleri inkâr edenler elbette zâlimlerdir*” (el-Bakara 2/254) âyetini tefsir ederken Mu'tezile'nin ve kendisinin şefaah konusundaki genel bakışını yansıtan şefaatin sadece ve daha fazla fazilet ve üstünlük için olduğu ve başka bir şey için olmadığı, dolayısıyla Mu'tezile'nin bu âyetin zahirinin, hiç bir şefaatin olmadığını gösterdiği fikrinde olduğunu belirtir (Zemahşerî, 1935, c. I, 152).

Fahreddin Râzî, “*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden Allah izin vermedikçe şefaah kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz*” (el-Bakara 2/48) âyet-i kerîmesini tefsir ederken, Ehl-i Sünnetin ve Mu'tezile mezhebinin şefaah hakkındaki görüşlerine yer vererek Ehl-i Sünnetin büyük günah işleyenlerin de şefaate ulaşacakları şeklindeki düşüncesini delilleriyle birlikte zikreder. Ardından Mu'tezile mezhebinin büyük günah işleyip te tövbe etmeden ölen Müslümanlara şefaah edilmeyeceği yönündeki görüşlerini maddeler halinde delilleriyle birlikte detaylıca açıkladıktan sonra bu hususta Ehl-i Sünnetin görüşünün isabetli olduğunu yaptığı izahlarla ispat etmeye çalışır (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. I, 54).

Râzî, İslâm âlimlerinin Hz. Peygamber'in kimlere şefaah edeceği mevzusunda görüş ayrılığı içinde olduklarını söyler. İhtilaf edilen noktanın, bu şefaatin sevap kazanmış müslümanlar için mi, yoksa azaba müstahak olmuş büyük günah işlemiş müslümanlar için mi olduğu konusudur. Mu'tezile, şefaatin sevap kazanmış müslümanlar için olduğunu, şefaatin etkisinin ise, müslümanların kazandıkları sevaba fazlalık kazandırmak şeklinde olacağını belirtmişlerdir. Râzî, Ehl-i Sünnet âlimlerinin şefaatin etkisinin, azaba layık olmuş kimselerden, azabı düşürme şeklinde olacağını düşündüklerini bildirir. Onlara göre şefaah, mahşer meydanında yapıp onların cehennemde hiç girmeyecekleri ya da cehennemde girdiklerinde onlara şefaah olunup cehennemden çıkarılıp, cennete girdirilmeleri şeklinde olacaktır. Râzî, ayrıca İslam âlimlerinin kâfirlere şefaatin imkânsız olduğu konusunda görüş birliği içinde olduklarını da ifade eder (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. I, 54).

Râzî, Mu'tezile'nin büyük günah sahibi kişilere şefaatin olmayacağını birkaç yönden delillendirdiklerini belirterek onların getirdikleri delilleri maddeler halinde sıralar. Biz burada imkân ölçüsünde delillerin bir kısmını sıralayacağız. Onların delillerinden biri, tefsirini yapmakta olduğumuz; “*Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden (Allah*

izin vermedikçe) şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara 2/48) âyet-i kerimesidir. Mu'tezile, bu âyetin üç yönden şefaatin olmadığına delili olduğunu söyler. Mu'tezile'nin bu âyetle ilgili delilleri şunlardır:

a) Cenâb-ı Hak, "O günde hiç kimse, hiçbir kimseye hiçbir fayda sağlayamaz" (el-Bakara 2/48) buyurmuştur. Eğer şefaât, azabı kaldırma konusunda etkili olsaydı, bu durumda bir kişi, başka bir kimseye yarar sağlamış olurdu.

b) Allah bu âyette "Ondan hiç bir şefaâtçi de kabul edilmez" (el-Bakara 2/48) buyurmuştur. Bu âyette yer alan 'şefaât' kelimesi, olumsuz lafzın ardından gelen nekre bir lafızdır. Bu sebeple o, her türlü şefaât türünü kapsar.

c) Cenâb-ı Hak, "Onlara yardım da edilmez" (el-Bakara 2/48) buyurmuştur. Şayet Hz. Peygamber, günah sahibi birisine şefaât edecek olsa ona yardım etmiş olurdu. Bu ise âyetin tersine bir durumdur (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. I, 55-56).

Râzî, Mu'tezile'nin delillerine karşılık olmak üzere Ehl-i Sünnet mensupları olarak şefaati, büyük günah sahibi Müslüman için tahsis ettiklerini belirtir. Râzî, Ehl-i Sünnetin Mu'tezile'nin birinci deliline itibarın, sebebin hususi oluşuna değil, lafzın umumî oluşuna yönelik olduğu şeklinde cevap verdiğini zikreder. Râzî, Ehl-i Sünnetin, Mu'tezile'nin ikinci deliline ise âyetten maksadın, sevapları artırma konusundaki şefaatin nefyinin caiz olmadığı, çünkü Yüce Allah'ın, "kıyamet gününde hiçbir şefaatin fayda vermeyeceğini" haber vererek o günün dehşetine karşı insanları uyarmıştır. Dolayısıyla Râzî, Ehl-i Sünnete göre âyette anlatılmak istenen, şefaatin etkisinin sevabı çoğaltma konusunda değil, cezayı düşürme konusundadır (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. I, 56).

Elmalılı Hamdi Yazır ise, Râzî gibi büyük günah sahibi kimselere şefaât edileceğini söylemiştir. Elmalılı, "Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz; hiç kimseden Allah izin vermedikçe şefaât kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz" (el-Bakara 2/48) âyet-i kerimesini tefsir ederken, Mu'tezile mezhebine mensup olanların bu âyeti delil sayarak, ahirette büyük günah sahibi olanlara şefaât edilmesini kabul etmediklerini bildirir. Ancak o, âyetteki şefaatin kabul edilmemesinin kâfirler için olduğunu vurgular. Ona göre âyetteki hitap inkârcılar içindir. Çünkü İsrâîloğulları, babaları ve dedeleri kabul ettikleri peygamberlerinin her hâlükârda kendilerine şefaât edeceklerini düşünüyorlardı. Ancak bu âyet bu düşünceyi reddetmektedir. Elmalılı, âyette yasaklanan şefaatin herkesin kendiliğinden ve Allah'ın izni olmadan yapılacak olan şefaât olduğuna, bu nedenle şefaât edebilecekleri ümidiyle peygamberlere ve velilere tapılmaması gerektiğine ve yalnızca Allah'a ibadet edilmesi gerektiğine, Allah'ın dilediğine dilediğinde şefaât ettireceğine dikkat çeker. Elmalılı, Allah'ın izniyle şefaatin gerçekleşmesinin hak olduğunu, ancak samimi bir şekilde Allah'a kulluk edilip, peygamberlere ve veli zatlara şefaât edebilirler diye tapmamak gerektiğini belirtir (Yazır, 2022, c. II, 456).

Âhirette şefaatin olmayacağını haber veren bir diğer âyet ise Mü'min sûresinde yer alan, مَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ حَمِيمٍ وَلَا شَفِيعٍ يُطَاعُ "Zâlimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaâtçisi vardır" (el-Mü'min 40/18) âyetidir. Zemahşerî, "Zâlimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir, şefaâtçisi vardır" (el-Mü'min 40/18) âyetini tefsir ederken şefaatle ilgili görüşlerini açıklamaya devam eder, fengale yöntemini kullanarak şu soruyu sorar: "Şayet, "Ne de itaat edilecek bir şefaâtçi!" sözünün anlamı nedir?" dersin şöyle derim diyerek buradaki olumsuz halin, şefaatle beraber itâati kapsıyor olmasının da, sadece itâati içine almasının da ihtimal dahilinde

olduğunu söyler. Zemahşerî'ye göre "her şeyden önce şefaata edecek kişiler Allah'ın razı olduğu kişilerdir. Allah'ın velî kulları ise sadece Allah'ın hoşnud olduklarından memnun olurlar. Ancak Allah zulmedenleri sevmez; velîler de onları sevmez. Sevmedikleri zaman da, onlara yardımcı olmaz ve şefaata etmezler." Nitekim "Hiçbir yardımcısı yoktur zâlimlerin!" (el-Bakara 2/270) ve "Allah'ın razı olduklarından başkasına şefaata etmezler" (el-Enbiyâ 21/28) âyetleri buna delâlet eder. "Ayrıca, şefaata ancak fazladan lütfetme konusunda olur. Hem lütfâ hem de onun artırılmasına mazhar olanlar da zaten sevap kazanmış kimselerdir." Bunun delili, "Onlara lütfuyla daha da artıracaktır" âyetidir. Zemahşerî, Hasan-ı Basrî'nin de "Vallahi, onların asla bir şefaataçisi olmayacak!" dediğinin rivâyet edildiğini haber verir (Zemahşerî, 1935, c. III, 365-366).

Râzî, "Zâlimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaataçisi vardır" (el-Mü'min 40/18) âyetini tefsir ederken bu âyetin kâfirler hakkında vârid olduğunu, dolayısıyla kâfirler için ahirette şefaatin söz konusu olamayacağını, bu sebeple tahsisten dolayı mü'minler hakkında bu hükmün tersinin geçerli olduğuna işaret ettiğini söyler. Râzî, Mu'tezile'nin bu âyet hakkında yaptığı şu açıklamayı nakleder: "Zâlim, zulmeden demektir. Bu kelime kâfir ve başkası hakkında kullanılır. "Bu âyette Cenâb-ı Allah, zâlimlerin sözü dinlenen şefaataçisi olmadığını beyan etti, icabet edilen bir şefaataçisi olmadığını beyan etmedi" denilemez. Biz, bu âyetin ifadesinin gereği olarak, Allah'ın, icabet edilen bir şefaataçinin varlığını da nehyetmiş olduğunu söylüyoruz. Çünkü ahirette sözü dinlenen hiçbir şefaataçi yoktur. Çünkü sözü dinlenen kimse, sözünü dinleyen (ona itaat edenden) üstündür. Allah Teâlâ'nın üstünde ise, Allah'ın ona itaat edeceği hiçbir kimse yoktur. Râzî, Mu'tezile'nin, "Zâlimlerin hiçbir yardımcısı yoktur" (Âl-i İmrân 3/192) âyetinden yola çıkarak şayet, Hz. Peygamber, ümmetinin fâsıklarına şefaata edecek olsaydı, onları "yardım edilmiş kimseler" diye vafederdi, çünkü fâsık, Hz. Peygamber'in şefaati sebebiyle azaptan kurtulursa, Hz. Peygamber ona nihaî derece yardım etmiş olur, bu da mümkün değildir dediklerini nakleder (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. IX, 47).

Râzî, "Rasûlüm! Onları yaklaşan o kıyâmet günüyle korkut! O vakit insanlar kederlerini dehşet içinde yutkunurlarken yürekler gırtlaklara dayanır. Artık zâlimler için ne sıcak bir dost bulunur, ne de sözü dinlenir bir şefaataçi" (el-Mü'min 40/18) âyetinin tefsiri sadedinde Mu'tezile'nin ekserisinin, günahkârlara şefaata edilmeyeceği hususunda, Cenâb-ı Hak'ın; "Zâlimlerin, ne müşfik bir yakını, ne sözü dinlenir bir şefaataçisi vardır" ifadesiyle istidlâlde bulduklarını belirtir. Râzî, ayrıca ayette onların, sözü dinlenir bir şefaataçilerinin olmayacağını belirtildiğini ve günahkârlar ve zâlimler için böyle bir şefaataçinin bulunmamasını vacip olacağını Mu'tezile mezhebine mensup olanların dediklerini nakleder. Râzî, bu açıklamaları yaptıktan sonra Ehl-i Sünnet âlimlerinin Mu'tezile'nin iddialarına verdikleri cevapları şöyle sıralar:

1) Cenâb-ı Hak, onların sözü dinlenir bir şefaataçisinin bulunmasını nefyetmiştir. Bu ise, şefaataçinin bulunmamasına delâlet etmez. Baksana, sen, "Yanımda satılık kitap yoktur" dediğinde, bu, satılık bir kitabın bulunmasını nefyeder; kitap cinsinin bulunmamasını iktizâ etmez. Nitekim Araplar şöyle demişlerdir: "Orada, deliğine giren keler göremezsiniz." Bu âyetteki بَطَّافٌ lafzı, sözü dinlenir bir şefaataçinin bulunmamasını iktiza eder. Böylece bu da, eğer onlar için Kıyâmet gününde, Allah'ın dinleyeceği bir şefaataçilerinin olmadığına delâlet eder. Çünkü varlık âleminde, hali Allah'tan daha yüce

olan bir kimse yoktur ki, "Allah ona itaat eder, boyun eğer" denilebilsin (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. IX, 47-48).

2) "Zâlimler" ifadesinden burada murad, kâfirlerdir. Bunun delili şudur: Bu âyet, Allah'ın âyetlerine karşı cidâl eden kâfirleri men edip, yıldırmak için gelmiştir. O halde bu vasfın, onlara tahsis edilmesi gerekir. Bize göre, kâfirler hakkında şefaât bulunmamaktadır. Râzî, kendisinin de benimsediği bu açıklamalardan sonra şefaatin inkârının bir tutarsızlık olduğunu söyleyerek bu bahsi tamamlar (Fahreddin er-Râzî, 2005, c. IX, 47-48).

Elmalılı, "Zâlimler için ne ısınacak bir dost vardır, ne de sözü dinlenecek bir şefaâtçi" (el-Mü'min 40/18) âyetini tefsir ederken, zâlimler için ne sıcak bir dostun, ne şefkatli bir yakınun, ne de itâat edilen, sözü dinlenen bir şefaâtçinin olmadığını belirtir. Elmalılı, âyette yer alan zamirlerin kâfirlere râci olup, onların zulümlerinden dolayı burada kâfirlere tahsis yapıldığını söyler (Yazır, 2022, c. IV, 776).

Âhirette şefaatin olmayacağını haber veren bir diğer âyet-i kerîme de Müddessir sûresinde yer alan, *فَمَا تَنْفَعُهُمْ شَفَاعَةُ الشَّافِعِينَ* "Artık şefaât edenlerin şefaati onlara bir fayda vermeyecektir" (el-Müddessir 74/48) âyetidir.

Zemahşerî, bu âyeti tefsir ederken, 'şefaâtçi'lerin şefaatinin de onlara kâr etmeyeceğini, yani melekler, nebiler ve diğer bütün 'şefaâtçi'lerin hepsi şefaât etse bile şefaâtlarının bunlara yararı olmayacağını belirtir. Çünkü şefaât Allah'ın razı olduğu kimseye edilir. Bunlara ise gazap edilmiştir. Zemahşerî, bu sözün, o gün şefaatin fayda vereceğine delil olduğu ve şefaatin Allah'ın razı olduğu kimselerin derecesini artıracığı görüşündedir" (Zemahşerî, 1987, c. IV, 655).

Râzî, "Artık şefaât edicilerin hiçbir şefaati onlara fayda vermeyecek" (el-Müddessir 74/48) âyetini yorumlarken, Ehl-i Sünnet âlimleri bu âyetin, "mefhum-u muhâlifine" bakarak, günah sahipleri için şefaatin olacağını söylemiş ve şöyle demişlerdir: "Şefaatin fayda vermeyişinin bu kâfirler için söz konusu olduğunun söylenmesi, şefaâtçilerin şefaatinin bunlardan başkasına fayda verebileceğine delalet eder" (Fahreddin er-Râzî, 1999, c. IV, 655).

Elmalılı ise, "Artık şefaât edicilerin hiçbir şefaati onlara fayda vermeyecek" (el-Müddessir 74/48) âyetini tefsir ederken, artık onlara şefaâtçilerin şefaatinin fayda vermeyeceğini, çünkü onların imansız gittiklerini söyler. Elmalılı o gün mü'minlere şefaât edileceğini, kâfirlerin yalanlamasalar, Allah'ı inkâr etmeselerdi belki de amel defteri sağından verilenlerin onlara şefaatinin mümkün olabileceğini ifade eder. Ancak kâfirler, inkâr ile birlikte işlemiş oldukları suçlardan dolayı şefaâtçilerin tümü de şefaât etse onlara bir yararı olmayacağını, dolayısıyla onların işledikleri suçların cezası olarak o cehenneme gireceklerini söyleyerek sözlerini tamamlar" (Yazır, 2022, c. VI, 104).

Sonuç

Allah'ın iznine bağlı olmak üzere bazı özelliklere sahip olan kişilere şefaât edileceği konusunda müfessirler görüş birliğine sahiptir. Ancak İslâm âlimleri arasında küçük veya büyük günah işleyip tövbe etmeden ölen müslümanlar için şefaatin mümkün olup olmayacağı ile ilgili olarak Hz. Peygamber'in vefatından itibaren devam eden bir tartışma vardır. Yüce Allah'ın dilemesine bağlı olarak, mü'minlerin cennetteki derecelerinin yükseltileceği ve büyük günah sahibi müslümanlara Allah katında şefaât edileceği, fakat kâfirlere şefaât edilmeyeceği hususunda İslâm âlimleri fikir birliği içindedir. Ehl-i Sünnet

i'tikâdına mensup âlimlere göre azaba müstahak olmuş ve tövbe etmeden ölen büyük günah işleyen mü'minler için şefaatin söz konusu olacaktır. Mu'tezile mezhebine mensup âlimler ise, Kur'ân-ı Kerîm'de haber verilen şefaatin mü'min olarak ölenleri kapsayacağı ancak büyük günah işleyip de tövbe etmeden ölen mü'minlerin fâsık oldukları için onların şefaate nail olamayacakları görüşündedir. Yine Mu'tezile'ye göre sadece Allah'ın hoşnud olduğu ve şefaate layık müslümanlara sevap ve derecelerinin artırılması yönüyle şefaate edilecektir.

Çalışmada konu edilen Mu'tezile mezhebine mensup bir müfessir olan Zemahşerî ile Ehl-i Sünnet mezhebine mensup birer müfessir olan Fahreddin Râzî ve Elmalılı Hamdi Yazır, yapmış oldukları tefsirlerde mezheplerinin etkisinde kalarak görüş beyan etmişlerdir. Bu durumu Kur'ân-ı Kerîm'de şefaate ilgili olan âyetlere ilişkin yapmış oldukları yorumlarda müşahede etmiş bulunuyoruz. Zemahşerî mezhebinin sahip olduğu beş temel esastan biri olan el-menzile beyne'l-menzileteyn ilkesinden hareketle büyük günah sahibi müslümanı fâsık olarak nitelendirerek imanla küfür arasında bir yere koymuş ve tövbe etmeden ölmesi halinde şefaatten mahrum kalacağını ifade etmiştir. O, ilgili âyetlerde geçen zâlim ifadesini de bu büyük günah sahibi Müslüman için kullanmıştır.

Kur'ân-ı Kerîm'de şefaate ilgili âyetlere bakıldığında, *"Allah, o (peygamberleri) geleceğini de, geçmişini de bilir. Onlar ancak Allah'ın razı olduğu kimselere şefaate edebilirler. Hepsisi de O'na duydukları derin korku ve saygı sebebiyle tir tir titrerler"* (el-Enbiya 21/28) âyetinde olduğu gibi Allah'ın razı olduğu kimselere şefaate edilebileceğinden bahsedilmektedir. Yine *"Allah'ın huzurunda, O'nun izin verdiği kişi hakkında ve yine O'nun izin verdiği kişi tarafından yapılmadıkça şefaate de hiçbir fayda vermez"* (es-Sebe' 34/23) âyetinde de şefaatin sadece Allah'ın izniyle gerçekleşeceği ve Allah izin vermedikçe ahirette hiçbir kimsenin şefaate etmesinin söz konusu olamayacağı haber verilmektedir.

Ancak *"Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemede bulunamaz; hiç kimseden şefaate kabul olunmaz, fidye alınmaz; onlara asla yardım da yapılmaz"* (el-Bakara 2/48), *"Zâlimlerin ne dostu ne de sözü dinlenir şefaateçisi vardır"* (el-Mü'min 40/18) âyetlerinde de genel olarak şefaatin olmayacağından söz edilmektedir. Dolayısıyla bu konudaki âyetler arasında ilk bakışta bir müşkil göze çarpmakta olup Kur'ân âyetleri arasında bir tezatlığın olması da mümkün değildir. Kur'ân-ı Kerîm'deki bazı âyet-i kerîmelere bakıldığında Allah Teâlâ'nın izin verdiği kişi ya da kişilerin ahirette şefaate etmesinden bahsedilirken, bazı âyet-i kerîmelere göre ise ahirette hiç kimsenin şefaate etmesinin mümkün olmayacağı vurgulanmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bazı âyet-i kerîmelerde ahirette şefaatin Allah'ın izniyle gerçekleşeceği haber verilirken, bazı âyet-i kerîmelerde ise ahirette şefaatin söz konusu olmayacağı beyan edilmesinden kaynaklanan müşkilliğin çözümü noktasında Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet müfessirleri arasında bakış açısı farkını ortaya koymayı hedefleyen bu çalışmamızın sonucunda, Mu'tezile mezhebine mensup bir müfessir olan Zemahşerî'nin, şefaatin olduğunu beyan eden âyetlerle şefaatin olmadığını beyan eden âyetler arasındaki müşkili; kâfirler için ve büyük günah işleyip de tövbe etmeden ölen Müslümanlara kesinlikle şefaate edilmeyeceği, şefaatin ancak Allah'ın razı olduğu Mü'minlere fazladan lütfetme şeklinde olacağı yönüyle tahsis ederek çözdüğünü gördük. Ayrıca onun, şefaatin sadece daha ziyade fazilet ve üstünlük için olduğunu ve başka bir şey için olmadığını düşündüğünü tesbit ettik. Zemahşerî'nin Mu'tezile mezhebine mensup olmasına rağmen, şefaatin kapsamını daraltarak sınırlı da olsa kabul ettiğini kaydettik. Ehl-i Sünnet anlayışına sahip birer müfessir

olan Fahreddin Râzî'nin ve Elmalılı Hamdi Yazır'ın ise, âyetler arasında görülen müşkili; şefaatin olmadığını anlatan âyetlerin kâfirler ile ilgili olduğunu söyleyerek ve hadis-i şeriflerden getirdikleri delillerle ortaya koyarak çözmeye çalıştıklarını gördük.

Bu üç müfessirimizin kâfirlere âhirette şefaât edilmeyeceği hususunda hem fikir olduklarını gözlemledik. Ayrıca hadisleri kabul konusunda Ehl-i Sünnet'ten farklı bir tavır takınan Mu'tezile, prensiplerine uygun bulmadıkları hadis-i şerifleri dikkate almadıkları için ahirette şefaatin olmadığı sonucuna varmıştır. Örneğin "Benim şefaâtim ümmetimden büyük günah sahipleri içindir" hadis-i şerîfini Ehl-i Sünnet ekolüne mensup Fahreddin Râzî ve Elmalılı Hamdi Yazır büyük günah işleyenlere şefaât edileceği konusunda delil olarak kullanmışlar ve büyük günah sahibi kimselere Hz. Peygamber'in şefaât edeceğini söylemişlerdir. Zemahşerî ise, mezhebinin ilkeleri doğrultusunda hareket ederek bu hadisin haberi vâhid olduğunu ve i'tikâdî konularda haberi vâhidin zan ifade ettiği için delil olarak kullanılmayacağını ifade ederek bu hadise itirazda bulunmuştur.

Etik Kurul İzni

Bu makale etik kurul izni gerektiren bir çalışma gurubunda yer almamaktadır.

Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar, makaleye eşit oranda katkı sağlamış olduklarını beyan eder.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makale yazarları, aralarında herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan eder.

Kaynakça

- Abdülcebbâr, K. E.-H. K. b. A. b. A. el-Hemedânî. (1965). *Şerhu'l-usûli'l-hamse* (Çev. A. Osman). Mektebetü Vehbe.
- Abdülcebbâr, K. E.-H. K. b. A. b. A. el-Hemedânî. (2023). *Bir Kur'ân Savunusu Örneği: Kâdî Abdülcebbâr'ın Tenzihü'l-Kur'ân anî'l-Metâin*. B. Çetiner (Ed.), (Çev. A. Karataş & S. Aksoy). 1. bs. Çınar Matbaa ve Yayıncılık San. Tic. Ltd.Şti.
- Alıcı, M. (2010). Şefaât. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Bayram, İ. (2021). Ömer Neseî' de Şefaât Düşüncesi. *Balıkesir İlahiyat Dergisi*, 13, 181-220.
- Cerrahoğlu, İ. (1993). *Tefsir Usulü*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Düzenli, Y. (2008). *Üslub ve Semantik Açısından Kur'ân ve Şefaât*. Pınar Yayınları.
- Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn, İ. M. (1993). *Lisânü'l-arab*. Dâr-ü Sâdır.
- el-Buhârî, E. A. M. b. İ. b. İ. el-Cu'fî. (2001). *El-Câmiu's-sahih*. M. Z. b. Nâsır (Ed.) 1-9. Dâru Tavku'n-Necât.
- el-Cevherî, E. N. G. b. H. (1998). *Es-Sihâh Tâcü'l-Lüğa*. Ş. Ebû Amr (Ed.). Dâru'l- Fikr.
- er-Râzî, E. A. (Ebü'l-F. F. M. b. 'Ömer b. H. (1988). *Eş-Şefâ'ati'l-Uzmâ fi yevmi'l-Kıyâme*. A. H. es-Sakâ (Ed.). el-Mektebetü'l-Ezheriyye.
- er-Râgıb el-İsfahânî, E.-K. H. b. M. b. el-Mufaddal. (1982). *El-Müfredât fi Garîbi'l- Kur'ân* (Çev. S. A. ed-Dâvûdî). Dâru'l-Kâlem- ed-Dâru'ş-Şâmiyye.
- Fahredden er-Râzî, M. b. Ö. b. el-H. b. A. el-Kureşî et-Teymî. (1999). *Mefâtihu'l-Ğayb/et-Tefsîru'l-Kebîr*. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabiyy.
- Fahredden er-Râzî, M. b. Ö. b. el-H. b. A. el-Kureşî et-Teymî. (2005). *Mefâtihu'l-Ğayb*. Dâru'l-Fikr.
- Gengil, V. (2021). *Tefsir Geleneğinde Soru-Cevap Metodu*. Fecr Yayınları.
- İbn Mâce, E. A. M. bin Y. (1992). *Sünen-ü İbni Mâce*. Çağrı Yayınları.
- Müslim, E.-H. M. b. H. en-Neysâbü'rî. (1954). *El-Câmiu's-sahih*. M. F. Abdülbâkî (Ed.), 1-5. Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.
- Narol, S. (2015). Fahreddin Razi ve Kadi Abdülcebbâr'ın Şefaât Konusundaki Ayetlere Yaklaşımı ve Değerlendirilmesi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 26, Article 26.
- Sa'deddîn Mes'ûd b. Ömer, T. (1991). *Şerh'ul-makâsîd* (Çev. S. Uludağ). Dergâh Yayınları.
- Süleyman bin el-Eşa's, E. D. (1992). *Sünen-ü Ebî Dâvud*. Çağrı Yayınları.
- Tirmizî, E. İ. M. b. İ. (1992). *Sünenu't-Tirmizî*. Çağrı Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (2010). Şefaât. İçinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (C. 38, ss. 412-415). Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yazır, E. H. (2012). *Hak Dini Kur'ân Dili*. Zehraveyn Yayınları.
- Yazır, E. H. (2022). *Hak Dini Kur'ân Dili* (Çev. A. C. Köksal & M. Kaya). 1. bs, 1-6. İmak Yayınları.
- Zemahşerî, E.-K. C. M. b. Ö. b. M. el-Hârizmî. (1935). *El-keşşâf'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fi vucûhi't-te'vîl*. et-Ticâriyyetü'l-Kübra.

Zemahşerî, E.-K. C. M. b. Ö. b. M. el-Hârizmî. (1987). *El-keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmidî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vucûhi't-te'vîl*. Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî.

